

Zrinka BULJEVIĆ

KASNOANTIČKE NARUKVICE OD STAKLA I GAGATA
U ZBIRCI ARHEOLOŠKOG MUZEJA U SPLITU

SPÄTANTIKE GLAS - UND GAGATARMBÄNDER IN DER
ALTERTUMSSAMMLUNG DES ARCHÄOLOGISCHEN MUSEUMS IN SPLIT

UDK: 904: [748 + 739.2] (497.5 Split) "652"

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 22. 12. 1993.

Odobreno: 15. 1. 1998.

Zrinka Buljević

HR, 21000 SPLIT

Arheološki muzej

Zrinsko-Frankopanska 25

U ovom radu po prvi put se obrađuju kasnoantičke narukvice od stakla i gagata iz zbirke Arheološkog muzeja u Splitu. Moda nošenja ovog nakita lansirana je s Istoka u 3. st., prihvaćena u Europi gdje izlazi iz upotrebe tijekom migracijskih previranja, osim na istočnom Balkanu gdje su posredstvom bizantskih radionica prenesene u srednji vijek. Gotovo su svi primjerci (jedan je iz Muća, nekima je nalazište nepoznato) iz Salone, a mogu se datirati u 3. i 4. st., te pokoji primjerak u 5. st. Tipološka podjela se bazira na dekoraciji, dimenzijama, presjecima, boji. Autor, dalje, daje kratki pregled o tehnici proizvodnje ovog nakita, o trgovini, te navodi mogućnost lokalne izrade u ustanovljenoj radionici stakla u Salonu.

Tijekom rada na sređivanju kasnoantičke zbirke u depou Muzeja primijetila sam dosta signiranih i nesigniranih ulomaka od tamnog stakla te nekoliko cijelih narukvica izgledom odgovarajućih onima što ih je opisala Maud Spaer u članku "The Pre-Islamic Glass Bracelets of Palestine" u časopisu Muzeja stakla iz Corninga.¹

Nakon signiranja, inventiranja, skediranja sakupljenog materijala ustanovljen je određen broj primjeraka u Muzeju. U obzir su, naime, ušle sve dostupne narukvice i ulomci iz AMS-a; ima ih još u materijalu sa Zaobilaznice

* Kataloški broj odgovara broju ilustracije.

¹ M. SPAER, The Pre-Islamic Glass Bracelets of Palestine, Journal of Glass Studies, 30, New York 1988, 51-61. U nedostatku europske literature ovo djelo M. Spaer poslužilo je kao osnovna literatura pri pisanju članka o narukvicama iz AMSa, naročito kada je riječ o klasifikaciji.

(Solin - Split), istraživanja, 1986-87. god., međutim okolnosti, u ovom trenutku, ne dopuštaju da ih obradim izuzimajući ih od ostalog materijala. Nije za odbaciti mogućnost da ih još ima u depou, ali zbog zakrčenosti što je nastala spremanjem materijala iz stalne postave, zbog ratnih uvjeta, za sada nisu dostupne.

Ovaj rad se, dakle, bazira na 111 primjeraka, od čega je 8 cijelih narukvica i 103 ulomka. Jedna, nađena istraživanjima Jugoistočne nekropole na predjelu Japirko u Solinu, Salona 1989. god., bila mi je na raspolaganju, zajedno s prstenom od gagata, jer je, za razliku od ostalih, nađena u grobnoj cjelini.² To je 112. narukvica, u ovom članku spomenuta tek prilikom datiranja.

Narukvice kao i ulomci što su od prije inventirani (od 1883. do 1894. god.), prema podacima iz starog kataloga, svi potječu iz Salone, osim G 1166 iz Muća. Gotovo svi primjerci su bez podataka o mjestu i okolnostima nalaza, većinom kupljeni ili kao podatak u starom katalogu stoji samo Salona, odnosno mjesto nalaza i godina nabavke. Za ulomke pod inv. brojem G 1215, (kat. br. 13) 1216 (kat. br. 2) i 1217 (kat. br. 3), u katalogu je zabilježeno da su nađeni u urni.

Općenito o narukvicama

Staklene narukvice bile su moderne u Egiptu u drugom tisućljeću pr. Kr., te u latenskoj kulturi posljednjih stoljeća prvog tisućljeća. Nakon dužeg izostanka staklene narukvice se ponovo vraćaju u modu na istočnom Mediteranu (Levant, Palestina, Sirija) tek u 3. st., kada sredinom 3. st. postaju sasvim uobičajene. Izgleda da su u početku bile izrađivane za djecu, a kasnije prihvaćene i od odraslih. Većinom su od tamnog ili crnog stakla, dakle u boji što ju je preferirala moda kasne antike.

Svi naši primjerci su tamne, crne boje, neprozirni. Kada ih, međutim, gledamo prema svjetlu u nekih dvadesetak primjeraka nazire se tamnozeleno nijansa, dakle propuštaju svjetlo. Tako je za pretpostaviti da su narukvice naknadno bojane.

Samo tri fragmenta donekle su različita po boji, imaju višebojnu inkrustaciju, ali baza je crna.

Krug narukvica nije sasvim pravilan (ne dobivaju se lijevanjem u kalup) pa nije moguće utvrditi spojeve što su eventualno zatvarali isti kolut.

Zbog vrlo malog broja cijelih narukvica iz naše zbirke, te zbog toga što su bez bitnih podataka o mjestu i okolnostima nalaza, za sada nije sasvim sigurno da li su ih u Saloni nosili više odrasli, djeca ili podjednako. Bez obzira na to pokušala sam ih svrstati u dvije veličine; velike i male. Sve kojima je promjer manji od 5.5 cm uvrstila sam u male. Ipak, većinom su naše narukvice velike pa se može tvrditi da se početak mode nošenja ovog nakita u Saloni ne

² Zahvaljujem kustosu AMSa Jagodi Mardešić što mi je dala na korištenje ovu narukvicu i prsten.

podudara sa samim početkom proizvodnje na Istoku kada su bile rađene samo za djecu.

Vrlo mali broj primjeraka ne uklapa se u tipologiju što je donosi M. Spaer u već spomenutom radu, o čemu će kasnije biti riječ. Tipološka podjela temelji se naročito na dekoraciji te na presjeku, boji, tehnici.³

Dekoracija se razlikuje po vrsti rebrenja, izbočenja. Tako ima vertikalno, dijagonalno, horizontalno narebrenih, ili pak ukrašenih kružnim ili ovoidnim izbočenjima, raznih podtipova, neukrašenih, isprepletenih i sl.

Najraniji tipovi su neukrašeni (tip A) ili ukrašeni vertikalnim i dijagonalnim rebrenjem (tip B1, B2, B3) i na nekim područjima ostaju dugo u upotrebi.⁴

U Solinu nema pronađenih primjeraka srednjovjekovnih narukvica što imaju vrlo široku i visoku dataciju. Te mlade, srednjovjekovne narukvice najčešće su višebojne, oslikane, raznovrsnih formi, ukrasa, presjeka, načina rebrenja, s prepletom, aplikacijama različitih boja, inkrustacijom, filigranom, mille fiori, iako ima i neukrašenih i onih što su bojom i izradom slične antičkima. Takve se narukvice susreću u Maloj Aziji, te na istočnom Balkanu. Nosioci ovog materijala na Balkanu su Slaveni, a u Maloj Aziji islamski živalj. Često su nošene na nadlakticama što je karakteristika orijentalne mode. Kako je neke teže razlikovati od antičkih autori ih determiniraju široko u bizantski period ili kasnije. Nošene su do 12. st., ali u većoj ili manjoj mjeri i kasnije. U Maloj Aziji neki su tipovi kontinuirali i evoluirali, a na Balkanu su vjerojatno posredstvom bizantskih radionica prenesene u srednji vijek.⁵

Kako je već istaknuto, u Saloni nema opisanih srednjovjekovnih narukvica, a izgleda niti kasnoantičkih što se javljaju i traju kroz 5., 6., 7. st. u istočnomediteranskim područjima ili na Balkanu.⁶

³ M. SPAER, o.c. (1), 52. Narukvice mogu biti spojene, sa šavom ili bez šava. Šav se zagrijavanjem može zamaskirati, stoga ni cijele narukvice iz zbirke Arheološkog muzeja u Splitu nisu klasificirane prema načinu oblikovanja koluta.

⁴ IDEM, 60.

⁵ Literatura za srednjovjekovne narukvice: M. IVANOVSKI, Srednjovjekovna nekropola vo renot na palikurskata bazilika kraj Stobi, Zbornik posvećen Bošku Babiću, Institut za istraživanje na staroslovenskata kultura - Prilep 1986, 97-104; E. TALESKA, Prilog kon proučavanje na srednovjekovni belezici od staklovina na teritorijata na SR Srbija, SR Makedonija i NR Bugarija, (isti zbornik) 215-221; E. MANEVA, J. ANANIEV, Keramidarka - s. Mokriño kraj Strumica, Macedoniae acta archaeologica (dalje u tekstu MAC) 11, Skopje 1990, 214-226, T. II, 5; T. II a-d, sl.4; T. III, 2, sl. 5; K. TRAJKOVSKI, Grobot 105 od Morodvis, MAC 12, 1991. god, 235-246, T. I, II, III, IV; D. MINIĆ, Le site d'habitation medieval de Mačvanska Mitrovica, Sirmium, 11, Beograd 1980, 56, T. XVIII, 8-11.

⁶ M. SPAER, o.c. (1), passim; A. JOVANOVIĆ, Nakit u rimskoj Dardaniji, Beograd 1978, 27-28, sl. 56, 57, 58, kat. br. 54-60; V. KONDIĆ, V. POPOVIĆ, Caričin

To se poklapa sa situacijom u Europi gdje su se tijekom 3., 4. st. pratili stilovi narukvica s Levanta, a gdje u migracijskom periodu (od sredine 5. do 8. st) izlaze iz mode.⁷

Naime, moda nošenja staklenih narukvica došla je s istoka, iz Sirije, Palestine, Egipta, a brzo je prihvaćena i u drugim istočnomediteranskim regijama i u Europi: Britanija, Lusitanija, Galija, Germanija, Retija, Norik, Panonija, Dalmacija, Dakija, Aheja, Makedonija. Na Istoku je, vjerojatno, jedna od radionica bila organizirana u blizini Jeruzalema, a u Europi je radionica staklenog nakita u Trieru bila aktivna kroz 3. i 4. st.⁸

Proizvodila je predmete od stakla i gagata, danas poznatog kao smolasti ugljen, crni kamen ili crni jantar. Gagat se dobivao iz močvarnih dolina Yorkshira, na Kontinentu se često susreće u dolinama Rajne i Mosela. Od njega se izrađivao skupocjen nakit, a pridavala mu se magična moć.⁹

U našoj su zbirci dvije cijele narukvice i dva ulomka (vjerojatno narukvice) napravljena od gagata ili pseudogagata. U Europi se predmeti od gagata ili jeftinijeg pseudogagata često susreću među grobnim priložima globalja 3. i 4. st. u Trieru, Mainzu, Bonnu, Gellepu itd.¹⁰

Nisu se proizvodile samo narukvice, već i ostali nakit: prstenje, privjesci, ukosnice, šivaći pribor i sl. Tako je u Saloni u grobu 55 Jugoistočne nekropole pronađen uz staklenu narukvicu i narebren prsten od gagata.

Na nekim europskim primjercima uočljive su stilske razlike što potvrđuju domaću proizvodnju. Neke narukvice, npr. imaju ukras od dodatnih malih rebara unutar žljebova što su nastali dijagonalnim rebrenjem. Radi se o tzv. tipu B3d. Takvi su primjerci česti u kasnoantičkom europskom kontekstu, ali rijetki na Levantu.¹¹

Naročito popularne i dugo u upotrebi ove su narukvice bile na Levantu, Istočnom Mediteranu, a europski primjerci koji se stilski vezuju uz istočnjačke, ranije izlaze iz upotrebe i, osim na Balkanu, ne prenose se u srednji vijek.

*Poblje o dataciji, tipologiji*¹²

Kako je već naznačeno za salonitanske primjerke možemo lako odbaciti visoku dataciju.

Grad, SANU 1977, T. XVII, 55; M. PAROVIĆ PEŠIKAN, Excavations of a Late Roman villa at Sirmium, Sirmium, 2, Beograd 1971, 15-45, T. XVI, 60-62.

⁷ M. SPAER, o.c. (1), 52.

⁸ 8. IDEM, 60, 61.

⁹ Trier Kaiserresidenz und Bischofssitz, grupa autora, katalog izložbe, Mainz am Rhein 1984, 167, 168, sl. 65.

¹⁰ C. PREDA, Callatis, Necropola Romano-Bizantină, Bukurešt 1980, 52, 33.

¹¹ M. SPAER, o.c. (1), 57.

¹² IDEM, passim, narukvice, ulomci iz zbirke AMSa klasificirani su po tipologiji M. Spaer.

Već na prvi pogled uočljivo je da su sve naše narukvice i ulomci prilično uniformni, tamne, neprozirne boje što je karakteristika najranije pojave ovog nakita na Istoku u 3. i 4. st. Tradicija monokromnog stakla i na Istoku se zadržala dugo do u 7. st., do pojave islamske vjere.

A poznato je da se tek kasnije, čak i uz isti repertoar ukrasa, uz neprozirno crne narukvice javljaju zelene, svijetlosmeđe, te u nekoliko nijansi modrih boja stakla. Takva pojava u Saloni još nije zabilježena.

Klasifikacija salonitanskih narukvica, ulomaka datira se na tipologiji M. Spaer koja pručava materijal s Istoka. Generalno uzevši, naši primjerci se uklapaju u njenu tipologiju. Dijeli ih na 4 temeljna tipa s obzirom na dekoraciju: neukrašene, ukrašene (alatom ili kalupljenjem), prepletene, te one ukrašene staklom kontrastnih boja. Podtipovi se ustanovljuju na detaljima dekoracije i presjecima što mogu biti okrugli, polukružni, ravni ili šiljasti. Salonitanske narukvice su polukružnog presjeka. To je bitno kada se zna da su ravni, a naročito šiljasti presjeci obilježje sličnog materijala kasnijeg razdoblja.

Tip A se odnosi na neukrašene, jednobojne primjerke. Treba uočiti da nemamo niti jedan primjerak tipa A1 što podrazumijeva kružni presjek i opipljivi spoj koluta narukvice, a takvi se primjerci datiraju od ranog 3. st., a kontinuiraju i dalje. Imamo, međutim, dosta primjeraka tipa A2, dakle, neukrašenih, jednobojnih, polukružnog presjeka što se datiraju u 3., 4. st. i dalje (kat. br. 1). U zbirci imamo 4 cijele narukvice i 30 ulomaka tog tipa (jedna iz Muća).

Zatim je velik broj primjeraka tipa B2 i B3; 48 ulomaka i četiri cijele narukvice. Tip B označava jednobojne narukvice ukrašene rebrenjem. Tip B2 podrazumijeva vertikalno rebrenje bilo da su u pitanju obični grubi primjerci (B2a), pravilni, s urednim rebrenjem i često malo zavijenim rebrom (B2b), s rebrima unutar uskih rubova (B2c), s izbočenjem unutar sekcije (B2d). Ukupno je 21 ulomak tipa B2a/b (kat. br. 5); teško je za svaki primjerak utvrditi razliku između a i b; 6 je ulomka tipa B2b (kat. br. 7); jedan ulomak na kojem su dva po dva rebra spojena, a između po jedno usamljeno rebro (kat. br. 8) te jedan neobičan primjerak vertikalnog rebrenja s radialnim urezima po polegnutom rebro (kat. br. 6).

U zbirci je i jedan primjerak tipa B2c (kat. br. 10, cijela narukvica od gagata ili pseudogagata), 5 ulomaka tipa B2d, dakle, s izbočenjem unutar sekcije što nastaje stiskanjem koluta narukvice prilikom ukrašavanja (kat. br. 12). Tri su primjerka toliko neuredno narebrana da nije jasno pripadaju li tipu B2a ili B3a, odnosno nose li ukras nastao vertikalnim ili dijagonalnim rebrenjem (kat. br. 9). Dijagonalno, naime, rebrenje (tip B3) može biti s ponešto ispupčenim rebrima (B3a), s jako ispupčenim rebrima (B3b), koncentriranim na vanjskom boku (B3c) ili s dodatnim ukrasom rebaraca ili točkica utisnutih u žljebove (B3d).

U zbirci je devet komada tipa B3a i b (kat. br. 13), te pet ulomaka i jedna cijela narukvica tipa B3d (kat. br. 14). Ukupno je 34 primjerka tipa A2 i 51 primjerak tipa B2 i B3 najranijeg i dominantnog kasnoantičkog tipa 3. i 4. st. Novost u 4. i 5. st. su spiralno pletene narukvice, tip C, što je naročito popularan tijekom 6. i 7. st. (u zbirci nemamo ni jedan takav primjer) i one s utisnutim simboličkim motivima (tip B6) koje su vrlo rijetke, poznate uglavnom u tamnozelenom ili tamnosmeđem staklu što izgleda kao neprozirno crno, ali ima ih i u drugim bojama. U zbirci je samo jedan primjerak tipa B6 i to B6d, dakle, utisnut motiv je nejasan, ne može se identificirati, ulomak je neprozirno crn a tako izgleda i prema svjetlu (kat. br. 20). Kako je riječ samo o ulomku i o samo jednom pečatu što je uz to i nejasan, nije uopće sigurno da se radi o tipu B6 što uvijek ima više (8 do 16) utisnutih pečata. Tako B6a obuhvaća još židovske simbole, B6b kršćanske, B6c poganske.

U zbirci je, nadalje, samo jedan ulomak tipa B4 što se odnosi na horizontalno rebrenje (kat. br. 15). Horizontalno rebrenje ide cijelim vanjskim kolutom narukvice, a može biti s nemaskiranim spojem, šavom (B4a) ili ukrasnom ćelijom na mjestu šava (B4b). Mogu biti različitih boja, a i broj rebra varira. Naš primjerak je s dva rebra, neprozirno je crn, ali pri propuštanju svjetla otkriva se zelena boja. Moguća je datacija u 5. st. iako su češće u 6. i 7. st.

Tip B5 zastupljen je s 18 komada. B5 je formula za ukras od kružnih i drugih izbočenja.

B5a može imati 1 do 3 reda ovoidnih izbočenja dobivenih obradom alatom ili pritiskanjem na matricu. Imamo 8 ulomaka s bademastim izbočenjima u tri reda (B5a - kat. br. 16), a takav tip nije rijedak u 3. ili 4. st., tri ulomka s ovoidnim ispupčenjima u jednom redu (B5a - kat. br. 17) i šest ulomaka s kružnim ispupčenjima u jednom redu što vrlo vjerojatno pripadaju tipu B5b (kat. br. 18) što se datira u 4. i 5. st.

Samo je jedan ulomak tipa B5c s polumjesečastim izbočenjima koji se datira u 3., 4. st. (kat. br. 19). Kod tipa B5 rana datacija nije sasvim sigurna. Datacija ovog materijala, s Istoka bazira se, naime, na kontrolnim istraživanjima grobova, gdje su mahom nadene staklene narukvice, a rjeđe stratificiranih lokaliteta, pa neki podaci ne daju sasvim jasnu sliku.

Tip D podrazumijeva višebojne narukvice i to svih navedenih tipova osim spiralno pletenih. Na Istoku su to vrlo česti islamski tipovi, odnosno srednjovjekovni što je već spomenuto. Nekoliko varijanti polukružnih podtipova moglo bi se označiti kao kasnoantičke, ali nije sasvim sigurno. To bi bio tip D1 s polukružnim presjekom i dekoracijom lagano ispupčenih mrljica (kat. br. 21). Tri su ulomka u našoj zbirci ukrašena šarenim mrljicama, ali nisu ispupčene (tip D1?). Na jednom ulomku prevladava žutozelena inkrustacija, na drugom u tamnoj smeđecrvenoj boji, a na trećem je izvedena u bijeloj, smeđecrvenoj,

žutoj, sivoj i tirkiznoj boji. Iz nekih ćelija je ispala boja, a na dnu se vide tragovi zlatne i srebrene nijanse. Ukrašavanje raznobojnim mrljicama nije neuobičajeno kada se radi o staklenim perlicama ili privjescima kasne antike, ali slijedeći misao M. Spaer, nije uobičajen ukras narukvica. U članku o staklenim narukvicama iz Nacionalnog muzeja u Damasku B. Zouhdi navodi, između ostalih, i narukvice od tamnog stakla s mozaičkim ukrasom.¹³ Međutim, tu se ne radi o ukrašavanju mrljicama, a u članku su i ostale narukvice samo opisane i okvirno datirane 2. i 3. stoljećem, čak i kada se radi o horizontalno narebrenim ili prepletenim primjercima.

Tip B1 označava uglati ukras nastao rijetkim vertikalnim rebrenjem. Često su male. Dva ulomka od gagata pod inv. br. 1216 (kat. br. 2) i 1217 (kat. br. 3) koja pripadaju ovom tipu čine neki podtip, varijantu ili su možda europska posebnost. Slične onima što su opisane u trijerskom katalogu (sl. 65a).¹⁴ Prema podatku iz starog, Muzejskog G kataloga nađeni su u urni. Površina im je s jedne strane dosta raspucana, vjerojatno pod utjecajem povišene temperature (smolasti ugljen). Porubljene su uglatim urezima tako da su s vanjske strane dobiveni rombovi. Kod mjesta lomova obruča imaju probušenu po jednu rupicu, a primjerak pod inv. br. G 1217 ima urezane i žljebiće. Takve se narukvice također datiraju od 3., 4. st.

Uz ove narukvica pod inv. br. G 1734 (kat. br. 10), tip B2c, također je od gagata ili jeftinijeg pseudogagata. Primjerci tog tipa nisu nađeni u Siriji ili Palestini, ali poznat je primjerak iz rimskog groba u Goshenu, u Egiptu. Datira se u kasnorimski period.

Narukvica pod inv. br. G 1110 također je od gagata ili pseudogagata, a izgleda kao mješavina tipova B1? i B2c zbog ukrasa smještenog između rubova (kat. br. 11).

Ulomci narukvica pod inv. br. G 1215 (B3a/b) te pod inv. br. G 1216 i 1217 (kat. br. 2 i 3 - B1?) nađeni su u urni. Za prvi navedeni ulomak piše da je od staklene paste, a za druga dva da su od "*litantrace*", dakle, od kamenog ugljena. To što su nađeni u urni (u Muzej su stigli otkupom) još je jedan argument za dosta ranu dataciju.

Već je spomenuto da su jedna narukvica od staklene paste i prsten od gagata nađeni u ženskom grobu Jugoistočne nekropole u Saloni. Grob se i po ostalim nalazima stakla i keramike može datirati u sredinu 3. st. Narukvica ima promjer veći od 5.5 cm, što znači da ju je nosila odrasla osoba, a to potvrđuje i osteološka analiza.

¹³ B. ZOUHDI, Bracelets et bagues de verre du Musée nationale Damas, Annales du 6e Congrès de l'association internationale pour l'histoire du verre, Liège 1974, 85-99.

¹⁴ Vidi bilješku br. 9.

Većina salonitanskih primjeraka može se svrstati u vrijeme 3. i 4. st., te pokoji primjerak u 5. st.

Nadam se da će pregled materijala sa solinske Zaobilaznice i buduća sustavna istraživanja potvrditi i upotpuniti ovu sliku.

Nekoliko napomena o načinu proizvodnje

Uglavnom je pitanje datacije prikazano.¹⁵ Ostaje pitanje odakle su ove narukvice došle u Salonu.

U Wilkesovoj knjizi o Dalmaciji stoji podatak da je italska trgovina izgubila dominaciju na dalmatinskoj obali krajem 2. i u 3. st.¹⁶ Clairmont, međutim, navodi podatak o dolascima ljudi s istoka (Palestina, Sirija, Mala Azija, Bizant, Cipar i sl.) u Akvileju, iako to ne predstavlja nužno i trgovačke kontakte.¹⁷

Narukvice su u Akvileju mogle stići sa sjevera ili istoka. Import iz sjeverne Italije u Salonu mogao bi potvrditi i grob 55 Jugoistočne nekropole nalazom Firma lampe.

¹⁵ U raznim radovima, prikazima nekropola u Europi ove se narukvice najčešće datiraju u 3., 4. ili u početak 5. st.: LJ. PLESNIČAR GEC i suradnici, Starokršćanski center v Emoni, Ljubljana 1983, T. XXXVI, 20; A. KLÖIBER, Die Gräberfelder von Lauriacum, Linz 1962; F. FÜLEP, Roman cemeteries on the territory of Pecs (Sopianae), Fontes Archaeologici Hungariae, Budimpešta 1977, T. XIV, 2; T. XV, 2; T. XXVI, 4; T. XXIX, 5; O. VESSBERG, Roman Glass in Cyprus, Opuscula Archaeologica, 7, Lund, C. W. K. Gleerup 1952, T. X, 23, 24; E. MANEVA, Docnoatički belezii od Herakleja, MAC 11, Skopje 1990, 171-180, T. II, 8-10; T. III, 11-18; K. SAGI, Die Spätromische Bevölkerung der Umgebung von Kesztyel, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 12, Budimpešta 1960, 187-256, T. XCII, 8, 10; B. FILARSKA, Szkla Starozytne, Varšava 1962, T. XIII, 2, 3; C. PREDA, Callatis, Necropola Romano-Bizantină, Bukurešt 1980, T. XLVI, 8, 9; T. LXIII; T. LXIV; T. LXXII; T. LXXXV; M. MARIJANSKI MANOJLOVIĆ, Rimska nekropola kod Beške u Sremu, Novi Sad 1987, T. XIII, 7, 8; T. XXXIII, 7; Trierski katalog o. c.(9); S. PETRU, P. PETRU, Neviodunum (Drnovo pri Krškem), Ljubljana 1978, T. XIII, 38-42; B. RAUNIG, Dva kasnoantička groba iz okolice Đakova, VAMZ, 3. serija, 12-13, Zagreb 1979-80, T. IV, 12.

U zadarskom i šibenskom katalogu izložbi stoji ranija datacija: B. ILAKOVAC, Nakit u doba rimskog carstva, Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas, Zadar 1981, 41-51, 45. Autor spominje narukvicu od crnog stakla što je s vanjske strane rebrasto ukrašena, a nađena je u grobu iz ranocarstog doba br. 29 u Zadru; navodi i masivnu ukrašenu narukvicu od gagata smještajući je u rano carstvo. U katalogu: Nakit na šibenskom području od pretpovijesti do srednjeg vijeka, Šibenik 1993. autor koji obrađuje antički nakit (I. Pedišić) pod kataloškim brojem 161 stavlja narukvicu od crnog gagata, iz Piramatovaca, u 1. st., a drugu, iz Ivinja od 1 - 4. st. Ne datira narukvicu od staklene paste iz Danila.

¹⁶ J. J. WILKES, Dalmatia, London 1969, 409.

¹⁷ C. W. CLAIRMONT, Excavations at Salona, Yugoslavia (1969-72) Park Ridge, New Jersey, 1975, 146, 147.

Primjerci tipa B3d (varijanta rijetka u Siriji, Palestini, ali uobičajena u kasnoantičkom europskom kontekstu) opet svjedoče o uvozu iz zapadne ili srednje Europe.

Dioklecijanov edikt o najvišim cijenama¹⁸ daje bitne podatke o trgovini u kasnom Carstvu. Najveći, naime, dozvoljeni nameti dani su za prijevoz robe između Aleksandrije i Dalmacije, Azije i Dalmacije, Afrike i Salone. Tako su, među ostalom robom, mogle biti uvožene i narukvice.

Poznato je da je u Saloni djelovala radionica stakla, nedaleko od mjesne Kurije, od 1-4. st. Postoje neki neuspjeli primjerci što svjedoče o proizvodnji stakla u Saloni, ali daju vrlo oskudne podatke. Korišteni su konvencionalni materijali, nije se upotrebljavala neka lokalna sirovina pa se analizom stakla ne mogu dobiti sigurni podaci o porijeklu. Mnogo puta je potvrđeno postojanje veza Salone i Istoka; zna se za putujuće staklare, zanatlije s Istoka što su radili u Saloni, naročito od 2. st.¹⁹

Ulomak narukvice pod inv. br. G 977 (kat. br. 4) djeluje kao neuspjeli primjerak. Naravno, da jedan ulomak nije krunski dokaz o lokalnoj proizvodnji,²⁰ ali svakako potiče takva razmišljanja. Tim više što je poznat način izrade ovog nakita.²¹ Iz peći, talionice, naime, na vrhu šipke izvukla bi se staklena izlučevina, a s pomoću drugog štapa ili jezičasto oblikovanog oruđa izbijanjem bi se oblikovalo staklo, dok se ne bi formirala cirkularna traka određenog promjera. To su tzv. narukvice sa šavom jer se kolut narukvice dobija zatvaranjem nakon savijanja staklene trake. Druga su vrsta narukvice bez šava, a izrađivale su se tako što bi se komadić vrućeg stakla probušio šipkom, a zatim bi se brzim pokretima, sa ili bez pomoćnog oruđa, odvojio od metalnog predmeta zbog tendencije da se zalijepi. Nakon toga se vrtio na štapu uz učestalo zagrijavanje dok se ne bi dobila željena forma, kolut određenog promjera. Ukrašavanje dobiveno obradom alatom ili u kalupu (utiskivanje nekim alatom ili pritiskanje narukvice na matricu) rađeno je naknadno, kad je već dobiven kolut narukvice. Tako se može pomisliti i to da je ulomak pod inv. br. G 977, što je dijelom ukrašen, savijen i rastopljen naknadnim pregrijavanjem. Ima, međutim, dosta primjeraka neuredno narebrenih ulomaka u grupi označenoj kao tip B, a posebno u grupi B2 ili B3a.

¹⁸ Loc. cit.

¹⁹ Loc. cit.

²⁰ B. RAUNIG, Dva kasnoantička groba iz okolice Đakova, VAMZ, 3. serija, 12-13, Zagreb 1979-80, 151-171. Autorica ostavlja otvoreno pitanje o lokalnoj proizvodnji ove vrste nakita s obzirom na minimalnu istraženost lokaliteta u Štrbincima.

²¹ M. SPAER, o. c. (1), 52.

Ukras ulomka pod G 331 (kat. br. 6) je neobičan, na polegnutoj strani rebra (ne žlijeba) su radijalni urezi. Pretpostavljam da se radi o varijanti B2b tipa, ili je možda neka europska stilska karakteristika ili, pak, eventualno lokalna.

Zaključak

Staklene i gagatne narukvice mogle su doći u Salonu na različite načine s Istoka, iz Europe, ili čak biti proizvođene u Salonu. Bilo kako bilo, ostaje činjenica da je moda nošenja ovog nakita lansirana s Istoka, a vrlo brzo prihvaćena u regijama zapadne i srednje Europe, gdje su se narukvice i proizvodile, a utvrđena je npr. radionica u Trieru. Tako su u Europi prihvaćeni načini ukrašavanja narukvica s Istoka, ali su se pojavile i neke stilske razlike (tip B3d). Čini se da migracijskim previranjima u Europi takve narukvice izlaze iz mode od 5. st. dalje, dok na Istoku, s varijacijama, ostaju dugo u upotrebi. Na istočnom Balkanu se posredstvom bizantskih radionica prenose u srednji vijek.

KATALOG:

*

1. inv. br. G 1017; deb. 5.5 mm, š. 10 mm, promjer 6.5 cm, velika; tip **A2**, cijela, neukrašena, staklo crne boje; 3-4. st; nađena u Salonu 1887. god., otkup (sl. 1) i inv. br. G: 328, 814, 815, 859, 862, 911, 980, 1008, 1011, 1045, 1158, 1166, 1197, 1704, 1705, 1706, 1707, 1708, 1709, 1710, 1711, 1712, 1713, 1714, 1715, 1716, 1717, 1718, 1719, 1720, 1721, 1722, 1723.

*

2. inv. br. G 1216; deb. 10 mm, š. 8 mm, mala; tip **B1?** ulomak, vjerojatno narukvice, porubljene uglatim urezima tako da je na vanjskoj strani dobiven ukras romba, kod mjesta loma žljebić i rupica, kod drugog loma samo rupica, s jedne strane je površina prilično raspucana, od gagata, crne boje; 3-4. st; nađeno u Salonu 1894. god., u urni, otkup (sl. 2).

3. inv. br. G 1217; deb. 13 mm, š. 11 mm, mala; tip **B1?** ulomak, vjerojatno narukvice, porubljene uglatim urezima tako da je na vanjskoj strani dobiven ukras romba, kod mjesta lomova su žljebići i po jedna rupica, s jedne strane je površina prilično raspucana, od gagata, crne boje; 3-4. st; nađeno u Salonu 1894. god., u urni, otkup (sl. 3).

*

4. inv. br. G 977; deb. oko 4 mm, š. 8 mm; tip **B2 a/b**, ulomak, vertikalno rebrenje, izgleda kao neuspjao primjerak, staklo crne boje; 3-4. st; Salona 1887. god., otkup (sl. 4).

5. inv.br. G 1725; deb. 5 mm, š. 9 mm, mala; tip **B2 a/b**, ulomak, uredno vertikalno rebrenje, staklo crne boje; 3-4. st, nepoznato nalazište (sl. 5) i inv. br. G: 330, 332, 333, 335, 339, 973, 981, 1003, 1009, 1020, 1022, 1724, 1726, 1727, 1729, 1730, 1731, 1732, 1737.

*

6. inv. br. G 331; deb. 5mm, š. 10 mm, velika; tip **B2b**, ulomak, vertikalno rebrenje, a na polegnutoj strani rebra radijani urezi, manja rebra, staklo crne boje; 3-4. st., nepoznato nalazište (sl. 6).

7. inv. br. 975; deb. 4 mm, š. 10 mm, velika; tip **B2b**, ulomak, vertikalno rebrenje, svako drugo rebro je malo zavijeno, staklo crne boje; 3-4. st.; Salona 1887 god., otkup (sl. 7).

8. inv. br. G 1019; deb. 4.5 mm, š. 8 mm, velika; tip **B2b**, ulomak, vertikalno rebrenje, dva po dva rebra su po sredini spojena, a jedno je slobodno, staklo crne boje; 3-4. st.; Salona 1887. god., otkup (sl. 8) i inv. br. G: 974, 979, 1021.

*

9. inv. br. G 369; deb. 4 mm, š. 8 mm, promjer 4.8 cm, mala; tip **B2a ili B3a**, cijela, neuredno narebrena, između vertikalnog i dijagonalnog rebrenja, staklo crne boje, propušta svjetlo, nazire se žutozeleni ton; 3-4. st.; Salona (sl. 9) i inv. br. G: 1735, 1738.

*

10. inv. br. G 1734; deb. 14 mm, š. 12 mm, pr. 6.2 cm, velika; tip **B2c**, cijela, vertikalno rebrenje unutar uskih rubova, gagat ili pseudogagat, tamne, gotovo crne boje, lijepljena; 3-4. st.; nepoznato nalazište (sl. 10).

11. inv. br. G 1110; deb. 9.5 mm, š. 11 mm, pr. 5.6 cm, velika; tip **B2c? (B1?)** cijela, ukras romba s vanjske strane dobiven je porublivanjem vertikalnim urezima, a smješten je između uskih rubova, pseudogagat, tamnozeleno boje, lijepljena; 3-4. st.; Salona 1890. god., otkup (sl. 11).

*

12. inv. br. G 1733; deb. 5.5 mm, š. 6.5 mm, velika; tip **B2d**, ulomak, vertikalno rebrenje s izbočenjem unutar sekcije, staklo crne, neprozirne boje; rimsko bizantsko doba; nepoznato nalazište (sl. 12) i inv. br. G: 334, 336, 337, 1728.

*

13. inv. br. G 1739; deb. 5 mm, š. 12 mm, velika; tip **B3a/b**, ulomak, dijagonalno rebrenje, staklo crne boje; 3-4. st.; nepoznato nalazište (sl. 13) i inv. br. G: 857, 861, 978, 1010, 1215, 1736, 1740, 1741.

*

14. inv. br. G 793; deb. 4 mm, š. 9 mm, pr. 4,8 cm, mala; tip **B3d**, cijela, dijagonalno rebrenje s dodatnim ukrasom malih rebara unutar žljebova, staklo crne boje; varijanta uobičajena u kasnoantičkom europskom kontekstu; Salona 1883. god., otkup (sl. 14) i inv. br. G: 338, 976, 1742, 1743, 1744.

*

15. inv. br. G 329; deb. 4 mm, š. 11 mm, velika; tip **B4**, ulomak, horizontalno rebrenje, 2 rebra, staklo crne boje, propušta svjetlo, nazire se zeleni ton; moguća datacija u 5. st. iako su češće u 6-7. st.; Salona (sl. 15).

*

16. inv. br. G 1763; deb. 5 mm, š. 9 mm, velika, tip **B5a**, ulomak, sitna bademasta ispupčenja u tri reda, staklo crne boje; 3-4. st.; nepoznato nalazište (sl. 16) i inv. br. G: 1750, 1751.

17. inv. br. G 1754; deb. 5 mm, š. 9 mm, velika, tip **B5a**, ulomak, jedan red ovoidnih ispupčenja, staklo crne boje; 4-5. st.; vjerojatno Salona (sl. 17) i inv. br. G: 1759, 1760.

*

18. inv. br. G 1757; deb. 5 mm, š. 12 mm, velika, tip **B5b**, ulomak, red kružnih ispupčenja, staklo crne boje, propušta svjetlo, nazire se zeleni ton; 4-5. st.; nepoznato nalazište (sl. 18) i inv. br. G: 1752, 1753, 1755, 1756, 1758.

*

19. inv. br. G 1761; deb. 5 mm, š. 10 mm, velika, tip **B5c**, ulomak, polumjesečasta ispupčenja u jednom redu, staklo crne boje, propušta svjetlo, nazire se zeleni ton; 3-4. st.; nepoznato nalazište (sl. 19).

*

20. inv. br. G 1762; deb. 5 mm, š. 11 mm, velika, tip **B6d?** ulomak, nejasan motiv, staklo crne boje; 4-5. st.; nepoznato nalazište (sl. 20).

*

21. inv. br. G 1006; deb. 7 mm, š. 12 mm, velika, tip **D1?** ulomak, tamna crvenosmeđa inkrustacija u izdupcima bez uočljivog reda, iz nekih ćelija je ispala boja, a na dnu se vide tragovi zlatne i srebrene nijanse, baza je od stakla crne boje; kasnoantička; Salona 1887. god., otkup (sl. 21) i inv. br. G: 1023, 1040.

Fotografije snimio Tonči Seser, Arheološki muzej Split

SPÄTANTIKE GLAS- UND GAGATARMBÄNDER IN DER ALTERTUMSSAMMLUNG
DES ARCHÄOLOGISCHEN MUSEUMS IN SPLIT

(Zusammenfassung)

Im vorliegenden Beitrag wird eine Gruppe von Glas- und Gagatarmbändern aus der Altertumssammlung des Archäologischen Museums Split analysiert (111 Exemplare; 8 ganze, die restlichen Bruchstücke). In Anlehnung an die Typologie von M. Spaer für dieses Material aus dem Osten, von wo diese Mode gläserner Armbänder ausging, und durch die Nachvollziehung der Analogien in Europa, wo diese Mode sehr bald schon aufgegriffen wurde - eine Werkstatt für die Herstellung von Gegenständen aus Glas und Gagat ist in Trier nachgewiesen, bildeten sich die Argumente für die Datierung heraus. Der größte Teil der Salonaer Exemplare stammt aus dem 3. und 4. und der Rest aus dem 5. Jahrhundert. Die Argumente für diese Datierung sind: überwiegend halbkreisförmiges Profil; dunkle, schwarze, undurchsichtige Farbe, was charakteristisch ist für die frühe Herstellungsphase. In Bezug auf die Verzierung ergibt sich eine Unterteilung in unverzierte, einfarbige (der größte Teil der Exemplare), d. h. Typ A2; vertikal gerippte (Typ B2); und diagonal gerippte (Typ B3), ebenfalls einfarbige. Lediglich einige wenige Stücke gehören zu jenen, die es im 4., 5., 6. Jahrhundert und weiter im Osten gab, u. z. ein Bruchstück, das durch horizontale Rippung verziert ist (Typ B4), eins mit einem eingelassenen Motiv, unklar, (Typ 6d) sowie außerdem vielleicht ein paar Exemplare mit kreisrunden Wölbungen (Typ B5b). So gibt diese geringe Anzahl von Vertretern später auftretender Typen eine relativ sichere Grundlage für die frühe Datierung der Gruppe. In Salona wurden keine Exemplare aus dem Mittelalter gefunden, so daß man davon ausgehen kann, daß die antiken Typen in diesen Gegenden nicht weiter andauerten, wie dies etwa im Osten der Fall war. Dies entspricht der Situation in West- und Mitteleuropa, wo dieser levantinische Stil von Armbändern im 3. und 4. Jahrhundert beobachtet wird, dann jedoch, vom 5. Jahrhundert an, in der Völkerwanderungszeit, aus der Mode kommt. Einige Bruchstücke aus der Sammlung haben zusätzlich Verzierungen durch kleine diagonale Rippen an den Gelenken. Dabei handelt es sich um den Typ B3d, der im spätantiken Europa häufig ist, in der Levante jedoch selten. Die Armbänder können aus dem Osten oder aus Europa nach Salona importiert, oder aber auch am Ort selbst, in der bereits nachgewiesenen Glaswerkstätte Salonas, hergestellt worden sein.

Verzeichnis der Fotografien:

1. Katalog Nr. 1	8. Katalog Nr. 8	15. Katalog Nr. 15
2. Katalog Nr. 2	9. Katalog Nr. 9	16. Katalog Nr. 16
3. Katalog Nr. 3	10. Katalog Nr. 10	17. Katalog Nr. 17
4. Katalog Nr. 4	11. Katalog Nr. 11	18. Katalog Nr. 18
5. Katalog Nr. 5	12. Katalog Nr. 12	19. Katalog Nr. 19
6. Katalog Nr. 6	13. Katalog Nr. 13	20. Katalog Nr. 20
7. Katalog Nr. 7	14. Katalog Nr. 14	21. Katalog Nr. 21

Aus dem Kroatischen von: Anna Margarete Mikić

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

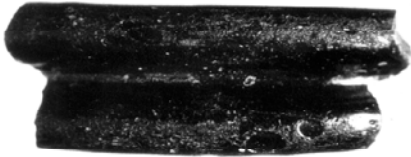
12

13

14

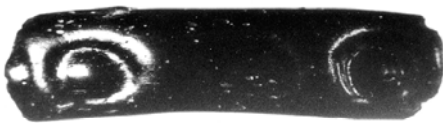
15

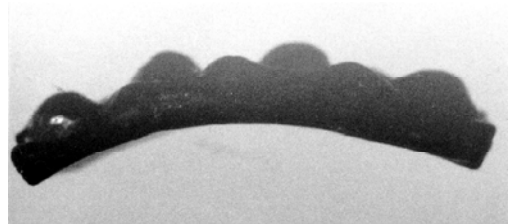
16

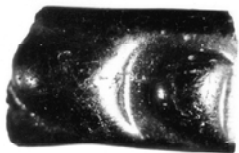
15

17

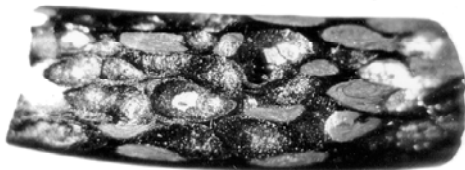
18

19

20

21